

- místo činu v rekordním čase a s rekordním českým vojskem, před nímž – nejsouce zvědaví na bitvu – povstalci utekli a schovali se v opevněných městech. Náš dobrý známý, Jan, opat Viktrinský, o tom napsal ve své kronice i něco pro zájemce o dějiny vojenství. Zapsal toto:
- Kronikář:** I obsadil Přemysl Otakar Korutany a Kraňsko vojskem silným, jsa rozhořčen proti Filipovi. A oblehl Lublaň a za použití obléhacích strojů město včetně hradu k rychlému pádu přivodil. Ostatní města, vidouce toto, ihned se vzdala a Přemysl Otakar byl v poctivosti přijat co kníže a zeměpán v Korutanech, Kraňsku, Štýrsku a Furlánsku.
- Komentátor:** Nevíme, jak vojsko Přemysla Otakara II. dopravilo obléhací stroje přes Alpy, které leží na cestě mezi Prahou a Lublaní, či zdali uměli vojáci vyrábět stroje na místě, z místních zdrojů. Tak či onak – vyznali se v tom a zřejmě to bylo obecně známo, protože se kronikář o tom nešíří. Dodává toliko – a to je pro nás v souvislosti s Oldřichem, Čechem z Furlánska, nejdůležitější:
- Kronikář:** Přemysl Otakar, král Český...
- Komentátor:** ...zaznamenal Jan Viktrinský...
- Kronikář:** Přemysl Otakar pak do měst svých nových zemí české posádky k ostraze vložil.
- Vypravěč:** (po odmlce) Tak jsme se tedy dozvěděli, jak se Čech mohl v třináctém století dostat z Čech v Čechách do Furlánska v severní Itálii.
- (Delší odlehčovací hudba)
- Vypravěč:** Není nám známo, kdo razil to plastické rčení o šeru dějin – ale hodí se sem – a není to, mimochodem řečeno, to jediné, co nevíme. Nevíme například přesně, jak se jmenoval ten český voják nebo důstojník nebo posádkový velitel, který tenkrát dostal umístěnku do furlánského městyse zvaného Villa Nova čili Nové Město. Dovolíte-li, načisto výjimečně první osobu jednotného čísla a zájmeno „já“ – tady já se domnívám, že otec Oldřicha – Čech z Furlánska, se jmenoval Matouš, čili – jak se tenkrát říkalo: Matúš. Domněnka se opírá o zkušenosti, které všichni máme s českými jmény v neslovanských jazycích. Později, když jméno Oldřicha – Čecha z Furlánska zahlaholilo celou Evropou a když Oldřich byl málem svatořečen – tehdy bylo zaznamenáno, že se po otci a po italsku psal M-a-t-t-u-s-s-i, což Ital čte Matuši. Nuže, jak si Francouz nebo Němec – zkrátka syn národa, jenž neumí skloňovat do pěti – pamatuje naše jména? Slyší, že někoho volají „Dokou-
- pile!“ nebo „Nováku!“ – i pamatuje si, že to je „Herr Dokoupile“ nebo „mesjö Novaku“. Jak slyšeli Italové, že Češi volají toho svého krajana? Matúši ho volali nebo Pane Matúši, i byl to pro ně „siňor Matuši“.
- Komentátor:** Upouštějíc od první osoby jednotného čísla, vracíme se k přímým zprávám, které máme o tomto českém vojákovi. Oženil se patrně s místním děvčetem a vyženil kamenný dům. Tam v té Villa Nova ve Furlánsku se mu někdy po roku 1270 narodil syn. Pojmenovali ho Oldřich, a když mu bylo jedenáct let, poslali ho na střední školu, to znamená, dali ho do kláštera. K františkánům.
- Vypravěč:** Oldřich, teď už řádový bratr Oldřich, dospíval v době, kdy i římským papežům svítilo, že jediným trvalým výsledkem křížáckých válek jsou příjice a mor – a pokud jde o dobývání Svaté země a přilehlých svěstadílů, že mají pravdu ti, kdo říkají, že Pánbůh je ve válce zásadně na straně silnějších regimentů. A silnější armády měli mohamedáni, jak se Evropa sedmkrát přesvědčila. I nebylo už žádné osmé křížácké výpravy a papežové se snažili jít na věc jinak. Věděli, že křesťanství se kdysi rozšířilo po silnicích a kurýrní službou umírajícího římského impéria – a kdesi v dálné Asii teď existovala podobná skvěle organizovaná veleříše – rovněž „pohanská“. Jakkak kdyby se dějiny opakovaly? Nebylo by možné použít i těch čínských silnic a džingischánovy pošty k rozšíření křesťanství – a zejména papežské moci v Asii?
- Komentátor:** Nápad sám o sobě nebyl špatný a koloniální mocnosti v pozdějších stoletích postupovaly většinou přesně podle tohoto receptu: napřed šel misionář, za ním na základě misionářových zpráv šel obchodník a za obchodníkem už šlo okupační vojsko. – Zatím jsme ovšem na začátku té škály – a Evropa vysílala misionáře. Řád františkánů jich dal bezděky nejvíc, protože to byl tehdy řád ještě elitní, snad jediný skutečně křesťanský. Neboť hlásal lásku ke všemu živému a jeho členové nesměli vlastnit vůbec nic víc než jeden řeholní oděv, jednu poutnickou hůl a jednu misku, jež sloužila za pohár i za talíř. Zvláště ta předepsaná chudoba – a z ní vyplývající nenáročnost a odolnost proti tělesnému strádání, předurčovala františkány jako misionáře – laciné a spolehlivé, zvyklé a schopné vyžebrať si chlébездеjší tam, kde právě jsou. Neboť prosebně natažená ruka s prázdnou miskou hovoří všemi jazyky. A kupodivu – zrovna

- těm „pohanům“ nakazují jejich „ancikristové“ Mohamed i Buddha, aby nikdy neoslyšeli prosbu hladovějícího... A vážili si dobrovolné chudoby...
- Vypravěč:** Misionáře žádali papežové po řádu františkánů – a tak jednoho dne roku 1315 odešel z kláštera v Udine – nedaleko Villy Novy – františkán jménem Oldřich, syn Mattussiho z Furlánska. Odešel do Asie – aby pro římského papeže zjistil, jak vypadá střed asijské říše, jejíž vojáci nedávno vyplenili Evropu až po Olomouc na Moravě a dolů až po Dubrovnik při Jaderském moři. Roku 1315 odešel z Udine statný, vysoký muž. (Odmilka) Roku 1330, tedy po patnácti letech, vrátil se zpátky do Udine bělovlasý kmet, „ve tváři spálený sluncem a útrapami tak zbědovaný“, říká vrstevnická zpráva, „že příbuzní jeho sotva ho poznali“.
- Komentátor:** Nejen Oldřich se změnil – i situace v církvi. Místo jednoho papeže tu teď byli dva – což samo o sobě nebylo nic nevídaného, neboť chvílemi byli i tři papežové současně. Ale teď byl jeden v Avignonu a jeden v Římě. Dávali se navzájem do dálkové klatby a zápas byl dlouho nula:nula, až konečně byl teologický, věroučný spor rozřešen pomocí halaparten, kopí a kuší: vojsko avignonského papeže Jana XXII. porazilo vojsko římského papeže Mikuláše V. a v době, o kterou nám jde, ten poražený papež Mikuláš V. byl právě – s oslí ohlávkou kolem krku – hnán postrkem do Avignonu, před soudnou stolicí vítěze.
- Vypravěč:** Asi v téže době putoval nemocný, schýlený mnich Oldřich – Čech, pěšky z Furlánska do středomořského přístavu Pisa. Tam chtěl vstoupit na loď a dostat se do Marseille a odtud dál do toho Avignonu, podat papeži – toho času zase jedinému – tu vyžádanou zprávu o zemích Dálného východu. Ale nemocný, zubožený Oldřich se nedostal ani do Pisy. Zhroutil se cestou a odvezli ho do františkánského kláštera v Padově. Jeho spolufrátrů se zřejmě o něho moc nestarali – snad se trochu báli toho vychrtlého, málomluvného cizince, jenž v horečce mluvil cizími jazyky – hlavně jakýmsi slovanským, ale také řečmi zřejmě pohanskými. A když byl tážán, jak a kde strávil poslední léta, vyprávěl o dálných zemích a o věcech přímo nekřesťanských a zřejmě vymyšlených – jako jsou města s milionem obyvatel a stromy, na nichž roste chléb, a zeď, která by sahala od Alp až po Siciílii a netopýři tak velcí jak husy. (Krátká oddechová hudba)
- Komentátor:** Prostoduší a většinou bezedně negramotní mniši se tajemného, málomluvného muže trochu báli – také proto, že tento bratr Oldřich zřejmě nevynikal zvláštní pobožností. Jen jeden ze vzdělaných kněží, jistý Gilelmus ze Solany, si starce oblíbil a nabídl vysílenému, zuboženému cestovateli, že zapíše jeho vyprávění.
- Vypravěč:** Dva měsíce bratr Oldřich – Čech diktoval své paměti a dovedeme si představit, jak dobrý páter Gilelmus potřásal hlavou. Potřásal hlavou, ale ruka se mu nechvěla a psal a psal... (Gong)
- Vypravěč:** Vůle dodiktovat Oldřicha zřejmě udržovala při životě. Neboť když páter Gilelmus dopsal závěrečnou formuli, jakou středověké knihy končí, požádal Oldřich, aby ho odvezli do Furlánska, neboť smrt se blíží a on chce zemřít tam, kde se narodil... I odvezli Oldřicha – Čecha z Furlánska do hlavního města kraje, do Videmi, po italsku Udine, a tam Oldřich, Čech, skutečně zemřel dne 14. ledna roku 1331 a rukopis jeho knihy ležel někde v Padově a mrtvé tělo Oldřicha leželo na márách v kostele františkánů v Udine. (Varhany smutečně preludují – sbor italských mnichů drmolí „miserére nobis“ a podobně. I pod další text)
- Komentátor:** Ačkoliv bylo úterý, tedy všední den, nahrnula se do kostela hromada lidí. Chtějí se podívat na nebožtíka, o němž kolovaly ty divné zprávy, že prý – snad – jak se říká – byl až v zemi, odkud se dováží pepř a viděl na vlastní oči žlutého Ancikrista. Mniši jsou zde jaksi služebně – jinak převládají ženy, manželky místních řemeslníků a obchodníků – ale teď přichází i vznešená paní – šlechtična čili heroina della Torre, sestra aquilejského patriarchy – svobodná – a mezi námi řečeno – ne zrovna nejmladší. (Chvilí sólo to drmolení mnichů a preludium varhan a šum lidí. Zvuk zase pod další text.)
- Komentátor:** Heroína della Torre má pravou paži ochrnutou – od chvíle, kdy – před lety letujícími – přistihla svého snoubence in flagranti s nějakou mladší a hezčí a chtěla ji zabít a ruka jí ochrnula – ale to jen načisto mezi námi... Slečna della Torre se blíží k rakvi, nával je tam veliký...
- Žena (hysterický alt):** Ááááá! Ááááá! (ječí nečlenitě) (Preludium varhan prudce a disonantně vzroste, jak varhaník leknutím šlápl na pedály – pak varhany s groteskní disonancí a fistulkovým kvikotem umlkají.)

Žena (hysterický alt křičí do ticha): E santo! E santo!
 Je svatý, je svatý – má ruka! Má ruka!
 (Po kratičkém hlubokém tichu: hromadný pokřik davu: „Svatý ji uzdravil – svatý ji uzdravil!“ – Chvilí pustý nekostelní povyk, nad který vynikají čím dál zřetelněji výkřiky: „Relikvie! Relikvie!“)
 (Dupot nesčíslných nohou, pádících k oltáři, před nímž je katafalk s rakví)
 (Řachavý gong)

Kronikář: Čteme ve foliantu „Acta Sanctórum“ čili „Životy svatých“, v kapitole nadepsané: Beatus Odoricus de Foro Julii, Blahoslavený Oldřich z Furlánska, co následovalo, když nóbilis soror Patriarchae, vznešená sestra patriarchy, přitištěná davem, mrtvého Oldřicha paží se dotkla. „Acta sanctórum“ praví: „Dychtivě všichni se sbíhali relikvií jsouce žádostivi a z oděvu Oldřichova kusy trhali a vlasy a vousy jemu vyškubávali a rakev na třísky sekali. A příběhla jest vznešená jedna dáma s nůzkami a boltec Oldřichův na památku ustříhnouti si chtěla, leč zázrakem nůžky zavřiti nemohla. Bratr kterýsi františkán rakev Oldřichovu horlivě na třísky štípaje prst si usekl...“
 (Stahovat)

Kronikář: ...ale přiloživ třísku k ráně...

(Stáhnout úplně a po kratičké odmice)
 Vypravěč: Čtyři Oldřichovy rakeve takto rozštíпали – čtyřikrát chudáka Oldřicha pohřbívali – neboť zástupy poutníků si žádaly reпрízy pohřbů, za nichž zázračná moc světců je prý nejsilnější. Zázraky! Zázraky! Po zázracích toužilo lidstvo čtrnáctého století – a nebudeme se těm lidem čtrnáctého století smát. Neboť jako hra dítěte je předzvěstí lidské práce – práce, té „matky všeho pokroku“, přesně tak středověká touha po zázracích a víra v zázraky, víra v možnost zdánlivě nemožného, byla předzvěstí geniality člověčenstva. A předzvěstí – útěchy věru potřebovali ti lidé obklopení záhadnou, neovládnutelnou přírodou. Ze všech stran na ně číhaly bolest a smrt – bolest neutišitelná, protože nebylo anestezie – a zánět slepého střeva znamenal neodvratnou smrt stejně jako neštovice či spála a mor. Víra v teologické zázraky byla stejně pochopitelná u lidí čtrnáctého století – načisto stejně jako by byla nepochopitelná u dnešních lidí, kteří žijí ve věku imunizace a izotopů. (Odmíka) Dnešní člověk má snadnou volbu: Věří buď v zázraky vědy, nebo v – Čihošť!
 (Gong)

Vypravěč: Zpráva o tom, že patriarcha aquilejský

Oldřicha na místě svatořečil, se rozletěla po Itálii. V Padově to ovšem zvěděl i páter Gilelmus dé Soláná a sáhl do šuplete, nebo kam před půl rokem odložil rukopis s vyprávěním toho divného kmeta s velkýma moudrýma očima – který je teď najednou světec. Páter Gilelmus před půl rokem z laskavosti srdce – a snad trochu ze zvědavosti – zapsal vyprávění neznámého řadového mnicha. Teď měl v ruce vyprávění světce!

(Mocný gong)

Vypravěč: V neuvěřitelně krátké době bylo toto vyprávění Oldřicha – Čecha z Furlánska přeloženo do franštiny, angličtiny, italštiny a rozepsáno v desítkách exemplářů po latinsku. Tak vznikl i pařížský rukopis Latinus 2584, z něhož zde poprvé zazní v české řeči několik kapitol. Vyslechněte, prosím, úvodní slova, jež před šesti stoletími nadiktoval Oldřich, syn Přemyslova vojáka:

Kronikář: „Ačkoliv již mnozí jiní pověděli mnohé a rozličné o zvycích a zvláštnostech tohoto světa, přece vězte, že já, bratr Oldřich, Čech z Furlánska, mohu po pravdě vypovědět mnoho velkého a úžasného, co jsem viděl a slyšel. O všem, co jsem viděl na východě a na severu a na jihu, mluvit nemíním, ačkoliv i tak budu první, jenž vylíčí mnohé, co se lidem bude zdát neuvěřitelné. Po čtrnácti a půl roku putoval jsem po oněch krajích v hábitu Františka, onoho dobrotivého, žírného Kristova vyznavače, a nyní v Padově skládám toto nepatrné dílko.“

Vypravěč: Z dalšího vysvítá, že Oldřich jel z Benátek lodí do Trapezuntu při Černém moři. Odtud šel pěšky Malou Asií a Mezopotámií – kde jako první Evropan našel a popsal zříceniny Persepole, sídelního města starověkého perského krále Darjavuše – Dareia. – Potom šel do perského Šírázu a je docela možné, že tam viděl otrhaného pekařského učedníka, z něhož se později stal „nejsladší slavík Persie“, básník Háfíz. – Dovídáme se dále, že Oldřich byl v Bagdádu a...

Kronikář: „...opustiv toto město a tuto zemi a prošed mnohými kraji přišel jsem k moři Oceánskému.“

Komentátor: Tečka. „Přišel jsem k moři Oceánskému,“ píše Oldřich, syn Matúšův. Míni tím Perský záliv a patrně neví, že je prvním Evropanem, který se po souši dostal k branám Indie!
 (Heroická hudba – krátká)

Vypravěč: Ačkoliv o dalším úseku cesty Oldřich mluví jen zběžně – neboť jeho mysl je upjata k Číně –, přece jen se dovídáme, že se dostal plachetnicí po moři do In-

- die. Pro mnohé věci, jež tam viděl, musel vynalézat popísná označení, neboť evropský slovník neměl pro ty věci slov. I říká Oldřich panteru „černý lev“ a ichneumonu, zvířátku Rikki-Tikki-Tavi z Knihy džunglí říká „krysy zvící malého psa“. (Odmilka) V Indii našel Oldřich hrob gruzínského mnicha Dimitrije z Tbilisi. – A řekl-li bratr Oldřich – Čech z Furlánska v úvodu, že bude „první, jenž mnohé věci vylíčí“, věru nepřeháněl. Neboť čteme:
- Kronikář: „Opustiv zemi Mobarskou...“
 Komentátor: (polohlasem)... tj. Indii...
 Kronikář: „...Opustiv zemi Mobarskou plavil jsem se po padesáti dnech po Oceánu a dospěl... k zemi Sumoltra... ubí abaconditó póló arcticó anatarcticus vidétur..., kde není už vidět hvězdu Severku, nýbrž hvězdy jižní, neboť Severku Země přikrývá.“ (Gong)
- Vypravěč: Nenápadně, tiše a jednoznačně nadiktoval syn Přemyslova vojáka větu, která konstatuje, že Země je kulatá... a kromě toho jako první Evropan znamená jméno Sumoltra – což je Sumatra –, ostrov dnešní Indonésie. Pak líčí další ostrov, říká mu Jaua – což je Jáva. K věcem, jež Oldřich skutečně „jako první popsal“, patří i pneumatická zbraň lovců a bojovníků na Borneu a Celebesu – dutá bambusová trubice, z níž se fouknutím vystřeluje otrávený šíp.
- Komentátor: Nechybělo mnoho a syn Přemyslova vojáka by byl objevil Austrálii – neboť nikdo z Evropanů před ním a nikdo ještě tři sta dalších let po něm nedostal se tak blízko k pátému světadílu.
- Vypravěč: Se zastávkou na Borneu plavil se Oldřich z Jávy do Vietnamu, jemuž říká království Zampa. Dostal se do dnešního kraje Quang-binh.
- Kronikář: „Král překrásné země Zampa pak vlastní čtrnáct tisíc ochočených slonů. Na jeho rozkaz starají se mu o ně jeho poddaní a pečují o ně jako u nás rolníci o skot. A i jiní lidé zde chovají slony jako u nás voly.“
- Vypravěč: A nyní se Oldřich – Čech z Furlánska blíží svému cíli. Číně, jejíž jihovýchodní části se v Evropě mlhavě říkalo Horní Indie. Slova se ujímá Oldřich – Čech z Furlánska:
- Kronikář: „Vězte tedy, že plaviv se mnoho dní po moři Oceánském ve směru východním, přišel jsem do oné vznešené země Manzi, kterou nazýváme Horní Indie. Na tuto Indii jsem se bedlivě vyptával křesťanů, saracénů, modloslužebníků i úředníků Velkého Chána, kteří všichni svorně tvrdili, že země Manzi má do-
 brých dva tisíce velkých měst, kteréžto jsou tak veliké obce, že by Tarvisium ani Vicentia vůbec do jejich seznamu nemohly býti zahrnuty. Vůbec jest počet lidí tak veliký, že u nás doma by to neuvěřitelné bylo a v mnoha krajích země Manzi ve všední den více jest lidí než kolik se tísni v Benátkách v den Nanebevstoupení Páně.“
- Žena (soprán): Tři roky pobyl Oldřich v Číně a vylíčil – jako první evropský cestovatel – zvláštnosti Číny: „Hedvábné lístky, jimiž se zde platí místo mincemi“ (to jest bankovky) – „dům, kde Číňan může objednat pohoštění pro své přátele“ – tedy restaurace. Vylíčil katastrofy, které přináší rozvodnění Žluté řeky. Odorik jako první si všiml, že vznešení Číňané si nechávají růst nehet palce, až nehet obtočí celou ruku. A že zámožné matky šněrují svým novorozeným dcerám chodidla tak, že chodidlo zakrní. Byl to bystrý pozorovatel – a po tatínkovi vojákovovi měl postřeh i pro půvab světa:
- Kronikář: „Muži v zemi Manzi a v Katháji...“
 Žena (soprán): ...což je vnitřní Čína...
 Kronikář: „Muži v zemi Manzi a v Katháji jsou drobné postavy a sinalí ve tváři a mají řídké vousy po způsobu našich myšilovů, tedy koček. Ženy však patří mezi nejkrásnější na světě.“ (Gong)
- Vypravěč: Po čínských silnicích chodil, po čínských průplavech a řekách jezdil bratr Oldřich – a věrně vylíčil vysokou kulturní i civilizační úroveň Číny, jež byla tehdy nebetyčně vysoko nad Evropou. A posléze dostal se k cíli cesty, do města Kambalek, což jest: Peking. Bylo to roku 1324 – osm let poté, co opustil Furlánsko.
- Kronikář: „Já, bratr Oldřich, vrchovatě tři roky pobyl jsem v tomto vznešeném městě Kambalek a často jsem docházel ke dvoru Velkého Chána. A při Bohu živém: mezi límla panovníkem, Chánem, a mezi panovníky italskými jest takový rozdíl, jak u nás mezi největším boháčem a nejchudšími žebráky!“
- Žena (soprán): Naše znamenitá orientalistka a sinolog dr. Berta Krebsová-Průšová nám zjisti-
 la, že Velký Chán, s nímž Oldřich mluvil, byl mongolský Jessún Timúr, čínským jménem císař T'chaj Ting, pravnuk Temudžina, kterému říkáme Džingischán.
- Vypravěč: Oldřich pak podává zevrubnou zprávu o administrativním rozdělení čínské veleříše a s netajeným obdivem líčí císařskou poštu, kurýrní službu, která je zařízena tak, že:

- Kronikář: „Císař mezi východem a západem slunce zví novinu o události, která se stala ve vzdálenosti třiceti dnů obvyklé cesty.“
- Vypravěč: Jaký byl výsledek jednání mezi Oldřichem a císařem T'chaj Tingem, nebo co čínský císař vzkázal papeži, nevíme. Oldřich to nenadiktoval – snad ze zdvořilosti vůči papeži. Neboť nedlouho předtím poslal jiný papež poselstvo k vnuku Džingischánovu – a papežský legát se nedostal dál než na kraj Indie a k jednomu z mongolských generálů – jmenoval se Bajchú Nojón. A jeho odpověď byla spíš stručná než příjemná. „Z rozkazu Nejvyššího chána generál Bajchú Nojón posílá tato slova: Tvoji poslové, papeži, měli mnoho řečí. Chceš-li něco, přijď a popros toho, jenž vládne celému světu.“ Možná, že Jessún Timúr vzkázal něco podobného... Víme toliko, že roku 1328 nastoupil bratr Oldřich – Čech z Furlánska z Číny zpáteční cestu do Evropy. A zvolil cestu – přes Tibet!
- (Odlehčovací hudba – tibetská?)
- Vypravěč: S klidem, ba skoro lhostejně vypráví Oldřich v další kapitole o výkonu, jenž neměl předchůdce a jenž měl mít následovníka až po třech stoletích – neboť není znám žádný Evropan, jenž před Oldřichem vstoupil na půdu nejvýše položené země světa, na půdu Tibetu. Slyšme, co nadiktoval:
- Kronikář: „Opustiv kathájskou provincii Kasan přišel jsem do velikého království jménem Tybet, které hraničí s vlastní Indií. Celé toto království Tybet patří pod svrchovanost Velkého Chána. Lid oné země žije ve stanech udělaných z černé plstě. Ale hlavní a královské město jest cele postavené ze zdí černých a bílých a všechny jeho ulice jsou dobře dlážděné... V tomto městě dlí velký láma, tj. papež v jejich řeči. On jest hlavou všech modloslužebníků, jako náš papež jest hlavou všech křesťanů. A v tomto království takový jest zvyk, že ženy nosí vlasy spletené do více než sta copánků čili pletenců a nosí jak ozdobu dva zuby, jaké mají kanci.“
- (Odmlka)
- (Hluboký, dlouhý gong)
- Žena (soprán): Vlastní cestopis bratr Oldřicha – Čecha z Furlánska končí Tibetem – a končí náhle. Cítil autor blížící se smrt? Nevíme. Z poslední kapitoly seznáváme, že Oldřich na cestě z Tibetu do Evropy překročil roku 1328 nebo 1329 dnešní afgánsko-pákistánské pomezí, divoké horstvo Hindúkuš. Tudy někde šestnáct set let před Oldřichem táhl makedonský dobyvatel Alexandr – a množství lidských kostí a lebek, jež podle Odorika zaplňují „Údolí děsu“, kterým prošel, označovala snad dávná bojiště. (Odmlka) Rukopis Latinus 2584 končí – a končí pokornými slovy. Končí takto:
- Kronikář: (do hudby) Já, bratr Oldřich – Čech z Furlánska, řádu Menších bratří, svědčím a svědectví vydávám, že všechno, co hořeji psáno, buď na vlastní oči jsem viděl, nebo od lidí víry hodných jsem slyšel. Mnoho též jiného jsem opomenul a napsati nedal, kdyžtě některým neuvěřitelné by bylo, dokud by sami na vlastní oči nezhlédli. Já pak den ze dne chystám se v ony kraje jíti, kde s pokojem zemru...
- (Varhany – nedlouhé)
- Žena (soprán): (tiše) Rukopis nese pak už jen písariův dovětek. Zní:
- Kronikář: „Shora řečené jsem já, bratr Gilelmus dě Soláná věrně písmem zaznamenal tak, jak shora řečený bratr Oldřich, Čech, vlastními ústy vypovídal Léta Páně tisícího třístého třicátého, měsíce května v Padově, v klášteře svatého Antonína. A nemínil jsem já, bratr Gilelmus, užívati latiny nesnadné a ozdobné, ale tak, jak bratr Oldřich vypověděl, tak jsem psal, aby snadněji všichni rozuměli, co vypravuje.“
- (Polozávěrečná hudba)
- Vypravěč: Náš známý kronikář Jan Viktrinský – jenž byl také písařem českého krále Jindřicha Korutanského, zapsal k roku 1331:
- Kronikář: Hóc tempore fráter quídam Odóricus nómíne, dé reliquíis eorum, quós ólim rex Bohémíe Ottacarus...
- (Stahovat latinu a vyjet srozumitelně)
- Kronikář: Tohoto času bratr jistý Oldřich jménem ze zbyvšího rodu těch, které král český Přemysl Otakar, nebožec svého času do Furlánska posádkou k ostraze byl vložil – z dálných zemí se vrátiv zprávy úžasné přinesl.
- (Závěrečná slavná hudba)
-
- LITERATURA:**
 Odoricus Boemus de Foro Julii: Descriptio partium Orientalium /1331/
 Johannes abbas Victoriensis: Liber certarum historiarum /1343/
 Anonymus Leobienensis: Chronicon /asi XIV. století/
 Col. Yule: Cathay and the way thither /Londýn 1880/
 Prof. dr. Henri Cordier: Les voyages du bh. Odoric /Paříž 1890/
- Poznámka dr. Branžovského:**
 V souvislosti s pásmem vznikla kniha BRATR OLDŘICH, ČECH Z FURLÁNSKA
 Popis východních krajů světa.
 Přeložili a poznámkami opatřili František Gel a Rostislav Kouckourek. Praha, Lidová demokracie 1962. 128 str. + 8 str. obrazových příloh. (Kniha vznikla na podkladě pásma, vyslaného 17. 5. 1958. Gel knihu doplnil ještě několika kapi-
 toly o Furlánsku, Odorikovi a jeho osudech.)

Jaromír Slomek

Ferdinand Peroutka slovem a písmem

(Přednáška pro Kruh přátel českého jazyka 2. 5. 2001)

Vážení přítomní, vážená paní Peroutková, dámy a pánové,

těší mě, že právě na tomto místě mohu hovořit o Ferdinandu Peroutkovi. V době, kdy jsem patřil ke studentům této fakulty, to tady možné nebylo.

Tato přednáška se chce dotknout Peroutkovy publicistiky, a sice publicistiky rozhlasové. Proto v jejím názvu výrazy „písmem“ a „slovem“. Mám v úmyslu hovořit pouze o Peroutkových textech pro rádio, nikoli o Peroutkově působení v důležité vedoucí funkci, o jeho pracovních úspěších a konfliktech apod. To je sice téma rovněž zajímavé, avšak v základních rysech už docela dobře popsané Peroutkovým zatím nejdůkladnějším monografistou Pavlem Kosatíkem.

Včera uplynulo 50 let ode dne, kdy začalo pravidelné české a slovenské vysílání Rádía Svobodná Evropa. Stalo se tak 1. května 1951 v 11 hodin. Na střední vlně 417 metrů a několika připojených krátkých vlnách se ozvala památná slova, vysílaná z Mnichova: „Volá hlas svobodného Československa, rozhlasová stanice Svobodná Evropa!“

Promluvil Irwing Brown, americký odborářský předák. Poukázal na význam 1. máje jako dne, v němž se oslavuje lidská práce, nemyslitelná bez důstojného života a bez svobody slova a informací. Po něm hovořil předseda Národního výboru pro Svobodnou Evropu, americký publicista a spoluvydavatel týdeníku Time, C. D. Jackson. Svůj projev zakončil slovy: „Nejsme ani Češi, ani Slováci, Němci nebo Američané, jsme jednotlivci, kteří se zasvětili společnému úkolu a společně věci boje za svobodu. Jménem amerického Výboru pro Svobodnou Evropu, jménem všech těch, kdo propůjčili své ruce, hlavy a srdce tomuto velkému nástroji svobody, odevzdávám tuto stanicí boji za vítězství lidskosti nad nelidskostí. Pane Peroutko, toto je vaše stanice.“

Po Jacksonovi „předstoupil před mikrofon“ ředitel československého oddělení Svobodné Evropy Ferdinand Peroutka („předstoupil před mikrofon“ dávám do uvozovek, protože ve skutečnosti se projevy natáčely na gramofonové desky v USA a letecky se dopravovaly do Německa; bylo-li tomu tak i v případě slavnostního zahájení pravidelného vysílání, není mi známo).

Peroutkovi bylo v té době šestapadesát let a jeho dospělý věk vykazoval takovouto bilanci: tři roky poúnorového exilu, tři roky života, publicistických bojů a také zčásti naplněných uměleckých (totiž dramatických) ambicí v poválečném „národněfrontovém“ Československu, šest let dennodenních nejistot a úzkostí v nacistickém koncentračním táboře a dvě svobodné dekády Masarykovy republiky, během nichž tento vinohradský maturant vyrostl v nejvýraznějšího – a také nejlépe placeného – politického žurnalistu své doby, ba dokonce, viděno ve všech souvislostech

století již uzavřeného, vyrostl v největšího politického žurnalistu píšícího česky po Karlu Havlíčkovi Borovském. Po Havlíčkovi, který si získal Peroutkuv trvalý obdiv za to, že „uměl zároveň psát pro prostý lid i pro vzdělance“. Což zajisté platí i o Peroutkovi.

Projev Ferdinanda Peroutky, pronesený do éteru 1. května 1951 a začínající slovy „Pane předsedo, snad ještě nikdy nedal národ národu takový dar“, byl v Čechách po pádu komunistického režimu publikován – nemýlím-li se – už dvakrát, poprvé v knize Úděl svobody, vydané roku 1995, podruhé před čtyřmi dny, v sobotu 28. dubna v Lidových novinách. Bohužel, ani v jednom případě nenabídli editoři čtenářům tento historický dokument v úplnosti. Pohřichu ani tato přednáška neskýtá možnost přečíst Peroutkova slova bez vynechávek. Snad se s nimi jednou shledáme v sebraných spisech, vyjdou-li nějaké. Mimochodem, nedá se říci, že by poštovní známka s portrétem Ferdinanda Peroutky, pražská ulice nesoucí jeho jméno, novinářská cena po něm pojmenovaná a miniaturní muzeální expozice zřízená v podkrovní světničce letního domu Karla Čapka splácely dluh české „polistopadové“ společnosti vůči legendárnímu šéfredaktori Přítomnosti a Svobodných novin. Je skoro neuvěřitelné, že v zemi, kde vychází na čtyřicet knižních titulů denně, nestačilo ani jedenáct svobodných let k přípravě a vydání Peroutkových spisů. Chtěl jsem na tomto místě oznámit radostnou zprávu, že v pražsko-litomyšlském nakladatelství Paseka vyjde co nevidět výbor – opět jen výbor, zato třísvazkový – z Peroutkovy rozhlasové publicistiky. Koncem minulého týdne mi však z tohoto ambiciózního nakladatelského domu na mou otázku odpověděli, že peroutkovskou edicí Zuzany Fialové se v dohledné době zabývat nebudou. Možná je to jen nedorozumění; třeba tady sedí někdo, kdo ví o věci víc a uvede vše na pravou míru.

Ale vraťme se k 1. květnu 1951. Vážný hlas Ferdinanda Peroutky oslovuje české posluchače. A 6. května znovu. A poté už s pravidelností: 13., 20., 27. května atd. Peroutkova slova se pak na vlnách Svobodné Evropy vysílají až do prosince 1977. Nakonec řekne nad Peroutkovou rakví Jiří Voskovec, že odešel „muž, který déle než půl století stál dobrovolně sám na spisovatelské hlídce v obraně svobody a pravdy. Soustavně, trpělivě a se samozřejmou, bezvýhradnou věrností.“ Ono „půlstoletí“ se bude z poloviny týkat právě Peroutkovy publicistiky rozhlasové.

Není známo, že by kdy Ferdinand Peroutka hovořil do pražského či jiného rádia před druhou světovou válkou nebo po ní (v archivu ČRo je pouze Peroutkova řeč na pohřbu Karla Čapka). Na rozdíl od zvědavějšího, všetečnějšího a hravějšího přítele Karla Čapka, jenž si chtěl všechno nové a zajímavé osobně vyzkoušet, Peroutku mladé médium patrně nepřitahovalo. Jeho doménou byla v letech žurnalistické mlá-

dosti i mužnosti publicistika novinová, časopisecká a knižní; do kontaktu s publikem vstupoval prostřednictvím textu písemného (tištěného), nikoli mluveného. Vlastně ne, Peroutka ještě před svým exilovým rozhlasovým angažmá stačil působit na české publikum mluveným textem. Ano, mám na mysli text jevištní, soubor promluv, z nichž byla vystavěna jeho hra Oblak a valčík, poprvé uvedená na scéně Stavovského divadla 30. dubna 1947. To však byla výjimka. I v exilu Peroutka zpočátku zachovával věrnost té formě psaní, jež mu byla vlastní: textům pro tisk. Svědčí o tom nejen studie Byl Edvard Beneš vinen?, samostatně publikovaná roku 1949, nýbrž i články v periodikách Doba, List domovu, Novina či Svobodný zítřek (vydávaný v Paříži v letech 1948–1950; zřejmě první tištěný časopis českého poúnorového exilu). Ale Peroutkovy texty z let „předrozhlasových“ najdeme i jinde: v Československých novinách (podtitul: Nezávislý informační list čs. demokratických uprchlíků v Německu), v Době, Skutečnosti, Londýnských listech a také v Inormation (Information Service of Free Czechoslovakia), což byl týdeník vycházející od února 1949 v Londýně.

Vznik Rádia Svobodná Evropa Peroutkovu životní i pracovní dráhu zásadně změnil. Představme si, že by Svobodná Evropa nebyla založena. Čím by exulant Peroutka byl? Jak by se živil? Přednášel by politologii na nějaké americké univerzitě? Věnoval by snad všechny své síly tvorbě beletrie, jak si dávno přál? Vždyť už roku 1933 veřejně vyhlásil: „Jakmile dokončím Budování státu, nikdo mě už nepřinutí k psaní politických knih. Vrhnu se na beletrii. Mým cílem vždycky bylo romanopisectví, ne politický žurnalismus.“ Nebo by se stal redaktorem rozhlasové stanice BBC v Londýně a své myšlenky by sděloval českému publiku od tamtud? Jsou to všechno spekulace celkem neplodné. Víme dobře, že Peroutka byl realista – a realita ho postavila před mikrofon Svobodné Evropy. Z Peroutky-pisatele se stal Peroutka-mluvčí, zpočátku dokonce deklamátor vlastních textů. Říká se, že někdy ve druhé polovině 50. let, když měl možnost vycestovat na Západ, vzkázal Jan Werich Ferdinandu Peroutkovi, že československé rušičky činí jeho málo zřetelný hlas nesrozumitelným. Ten údajně svého dávného přítele poslechl a od předčítání svých úvah a komentářů svěřil jiným.

Je zajímavé, že pouze jednou, a to hned po roce pravidelného psaní pro Svobodnou Evropu, to jest roku 1952, svolil Peroutka k souborné knižní prezentaci svých rozhlasových projevů. Zásahu na tom má ne právě přepečlivá editorka Meda Sokolová, dnes Meda Mládková, pražská galeristka in spe. Později už takový krok Peroutka nikdy neudělal – jako by rozhlasovou publicistiku považoval za cosi prchavého, bez nároku na „zvěčnění“ v knižní edici. Nehonorovanému přetiskování svých rozhlasových komentářů v exilových periodikách se však nebránil. O jeho úvahy a komentáře byl veliký zájem, jemuž se dalo stěží vzdorovat. Texty zprvu psané a vzápětí čtené a rozhlasem vysílané byly tedy nakonec přece jen tištěny, neboť pouze tak mohly být čteny i jinými lidmi než autorem samým (či později různými mužskými

hlasy patřícími redaktorům českého vysílání RFE). Ostatně, úvahy a komentáře vytvářené pro mladší médium – rozhlas – mohly se dostat díky staršímu médiu – tisku – také k lidem, v jejichž moci nebylo zachytit rozhlasový signál z Mnichova, například k českým exulantům v Austrálii či USA. A tak se s Peroutkovými myšlenkami setkávali čtenáři nejen v Amerických listech, Našich hlasech (vydávaných v Torontu) a Zápisníku (vydávaném v New Yorku), nýbrž i v australském a novozélandském Hlasu domova, ve washingtonském Hlasu Československa, v torontském Novém domově a dále v Československých novinách, Československém přehledu a Proměnách (jedno, druhé i třetí vycházelo v New Yorku) a vedle toho v pařížském, později newyorském a chicagském Věstníku, v mnichovském Českém slově, v mnichovském Hlasu exilu, v měsíčníku Naši v Holandsku (respektive Modrá revue) a v Evropských listech (což byla mutace Amerických listů).

Ferdinand Peroutka, jenž před padesáti lety nemohl tušit, že mu osud vyměřil ještě sedmadvacet let života, téměř do samého konce vyplněných psaním rozhlasových komentářů, se však nechtěl stát rukojmím média, jež mu bylo okolnostmi vnuceno. Rozhlasovým publicistou se nestal přes noc. Jednak už v roce 1948 proslovil v Londýně několik projevů v českém vysílání BBC, jednak se rádiu nikdy nevydal zcela napospas. Svědčí o tom nejen dva romány, psané v americkém exilu, totiž Oblak a valčík (vydaný roku 1976) a Pozdější život Panny (vydaný posthumně roku 1980), ale především studie Demokratický manifest (z roku 1959). Přesto lze datum 1. května 1951 označit bez nadsázky za nejvýznamnější mezník na publicistické dráze Ferdinanda Peroutky.

Takže ještě jednou, naposled: Je 1. května 1951 a Svobodná Evropa vysílá první z Peroutkových pravidelných komentářů. Bude jich v následujících šestadvaceti letech – kolik vlastně? Nevíme. Jožka Pejskar, Peroutkův kolega ze Svobodné Evropy, autor čtyřsvazkového souboru medailonů Poslední pocta, dává čtenáři představu o jejich počtu slovy „asi tisíc“, zatímco Milan Otáhal, autor sešitové biografie Ferdinand Peroutka – muž přítomnosti (1992), uvádí, že jich bylo „na tisíc pět set“. A Pavel Kosatík, autor vloni vydané knižní biografie Ferdinand Peroutka – pozdější život (1938–1978), říká, že Peroutkových proslavů bylo „hodně přes tisíc“. Jak patrně, článková bibliografie Ferdinanda Peroutky je důležitý úkol pro příští badatele.

Když se Peroutka stal ředitelem a prominentním komentátorem československé Svobodné Evropy, začal se rozhlasovou publicistikou a technikou mluveného projevu zabývat i teoreticky. Studoval odbornou literaturu a snažil se o rozhlasovém provozu získat co nejvíce užitečných informací. Dobře si uvědomoval výhody i nevýhody rozhlasu. Při existenci železné opony považoval rozhlasovou publicistiku za jediný možný způsob, jak působit na veřejné mínění v totalitní společnosti. V úvodním projevu řekl: „My, demokratičtí Češi a Slováci, jsme téměř mlčeli po celé ty tři roky exilu. Nyní budeme denně mluvit domů na vlnách této

rozhlasové stanice. To je velká změna v osudu. (...) Já i moji přátelé zde začneme tam, kde jsme před třemi lety přestali: budeme vydávat časopis. Budeme to dělat tím jediným způsobem, který ještě zbývá demokratickým Čechům a Slovákům, aby na to tyranská vláda nemohla položit svoji tlapu: budeme jej vysílat vzduchem. Před třemi lety poslali na nás, do našich redakcí, ozbrojené davy z ulice a dali je ještě hlídat ozbrojenou policií, abychom jim neublížili. Tyto temné davy obsadily naše tiskárny, naše redakční místnosti, zabavily naše stoly, někdy nám dovolily a někdy nám nedovolily, abychom si odnesli svůj klobouk. A když tak stáli proti nám, vždy sto ozbrojených proti jednomu neozbrojenému, řekli nám: teď jsme vám dokázali, že nemáte pravdu! To se teprve ukáže, kdo má pravdu, až tato rozhlasová stanice rozbije komunistický monopol na mluvení k československému lidu. Už teď, když zaznávají první zvuky z této rozhlasové stanice, oni, dnešní komunističtí vládcové naší země, cítí, že se přiblížilo nebezpečí.“

V příspěvcích do „časopisu vydávaného vzduchem“ Peroutka nepředstíral, že čte novinové články. Naopak, zdůrazňoval specifické rysy rozhlasu. „Vy posloucháte tuto rozhlasovou stanici,“ začíná svou řeč 3. června 1951. „Jsme pro vás jen hlas v éteru,“ říká 5. srpna 1951. A pokračuje: „Je to slabá role? Byla by, kdyby bylo možno vždy apelovat jen na ziskuchtivost lidí a ne také na jejich idealismus. My vám nenabízíme, my od vás žádáme. Vy jste naši soudci a my vaši. Jednou vy budete představovat národ. To vám ukládá povinnosti. Jsme zde, abychom vám je připomínali.“ Jindy (9. prosince 1951) říká: „Vzkazujeme vám odtud.“ Nebo: „Vy to vyslechněte a pak pokračujte.“ K posluchačům se obrací, jako by s nimi rozmlouval (9. září 1951): „Odpustíte, že jsem tak upřímný, ale já vím a vy víte, v jaké jste situaci.“ Dříve by Peroutka napsal: „Krátko vyložíme dějiny Komunistické strany Československa v letošním roce.“ Avšak 9. prosince 1951 říká: „Krátko vám povím dějiny Komunistické strany Československa v letošním roce.“

Ano, „povím“ místo „vyložíme“. Přesně tak. Posluchač hned prvního Peroutkova projevu pro Svobodnou Evropu si nemohl nevšimnout jedné výrazné změny. Peroutka, jenž ve svých tištěných textech užíval plurálu majestatika, najednou hovoří docela přirozeně v 1. osobě jednotného čísla. „Myslím, že mi nezalíte, pane předsedo, budu-li konstatovat,“ říká v úvodní řeči. Pak na chvíli jako by do plurálu majestatika přešel: „Když jste roku 1945 ukončili válku, protivilo se vám pomýšlet hned na válku novou. Vy jste se po určitou dobu pokoušeli doufat tam, kde vlastně, jak nyní vidíme, nebylo naděje. Snažili jste se nalézt nějaký kompromis, nějaký způsob, jak se snášet s ruským komunismem. My také, pane předsedo. Ačkoliv výsledky onoho vašeho i našeho doufání a snažení nejsou žádné, přece tento pokus musel být učiněn v zájmu lidstva. Kde člověk má na vybranou třeba i mezi nejslabší nadějí a katastrofou, je povinen vyzkoušet nejdříve naději. Jestliže nic jiného, získá dobré svědomí, ať potom přijde cokoliv.“ Jenže vzápětí je to opět první osoba jednotného čísla: „Jak

jsem vás poznal, nezbavíte se snadno pocitu přátelství, jestliže jednou ve vás vznikne.“ Nebo: „Dvakrát za života mé generace přišli Američané do Evropy, aby zachránili svobodu.“ Či dále: „...jsem povinen vám říci, pane předsedo, co hodláme podniknout s rozhlasovou stanicí, kterou nám dáváte. (...) Já i moji přátelé zde začneme tam, kde jsme před třemi lety přestali.“ A: „Řekl jsem.“ Nebo: „Jestliže jednou napíši knihu o své zemi, dám jí název Věčný začátek.“ A také „je to větší věc, než abych vám za ni děkoval obyčejným způsobem. Řeknu vám raději, že vaše rady se u nás setkávají s porozuměním.“ Atd. „Dovolte, abych vám řekl.“ A podobně.

Mohlo by se zdát, že Peroutka tady volil první osobu jednotného čísla, protože se obracel – byť ve veřejném projevu – k jedné konkrétní osobě. Jistě. Jenže první osobu singuláru neopustil, ani když v témže projevu oslovil československou veřejnost: „A nyní se obracím a mluvím k vám, bratři doma.“

I v dalších projevech, adresovaných už výhradně českému, respektive československému publiku, byl Peroutka osobnější než kdy dřív. Snad proto, že mluvený text navozuje důvěrnější, intimnější atmosféru? Je to paradoxní situace. Posluchač rozhlasového vysílání slyší sebemenší chvění hlasu fyzicky nedosažitelného mluvčího a má pocit až jakési tělesné blízkosti; slyšený projev může proto být naléhavější a suggestivnější než tiskařská čern. V novinách mohl čtenář vnímat Peroutku méně osobně, téměř jako instituci (ačkoli autora potkával třeba v pražských kavárnách). Tuto institucionalizaci vyvolávala také Peroutkova jakási gramatická cudnost, nedovolující mu užívat první osoby singuláru. Dokonce ani deníky si později nevedl v ich-formě, nýbrž v er-formě, a nejen to, když zaznamenával své prožitky či soudy jiných o sobě – řeč je stále o denících –, neoznačoval sebe sama iniciálovou zkratkou F. nebo P., jak bychom očekávali, nýbrž zkratkou B., odkazující na jeho přezdívku But not.

Mluvený projev a s ním spojené užívání první osoby singuláru dovedly Peroutku do poloh až nečekaně osobních. Například 9. září 1951 posluchači slyšeli: „Každý máme svou historii, a já odešel z domova – mimo jiné – také proto, že jsem viděl, jaká záplava lží se na nás hrne ve vyvlastněných novinách, a když jsem byl zbaven vší možnosti tomu odporovat. Poslední, co jsem doma četl, bylo vyprávění nějakého prý ruského spisovatele, který prý byl v Americe a kterak prý tam hotely byly tak špinavé, že se toho prý ruský cestovatel štítíl, a kterak prý tam školy byly v zimě zavřeny, protože prý nemohly být vytápěny a osvětlovány. Přemýšlím, co bych k tomu řekl, a napadá mne nic jiného než říci: drzost.“

Je jen v logice věci, že osobnější projevy si říkají o větší dávky jazykové expresivity. Peroutkovi se asi leccos snáz říkalo, než psalo, i když, jak víme, nikdy před rozhlasovým mikrofonem neimprovizoval, vždy četl z písemných podkladů. Když 9. září 1951 komentuje vraždu komunistických funkcionářů v Babičích, pronáší Peroutka tato slova: „...pan ministr Kopecký (...) na pohřbu v Babičích (...) řekl, že oni tři komunisté byli zastřeleni ve chvíli, kdy určovali

spravedlivé kontingenty pro dodávky obilí. Ale zároveň, v téže době, vycházely v Rudém právu ustavičné výzvy, aby komunisté, kteří na vesnicích určují kontingenty, nezapomínali, že kontingent je prostředek třídního boje, že má být předepisován třídě, čili že každému má být předepsáno jinak, čili že některým má být předepsáno nespravedlivě. Podívejte se, jak vámi pohrdají: říkají vám dvě věci, z nichž jedna vyvrací druhou, a domnívají se snad, že to nepostřehnete. A když postřehnete, nechají na vás, abyste si to dali dohromady, jak umíte, a když neumíte, abyste mlčeli. Mají k vám jediný postoj: držte hubu.“

Neuplyne ani rok – a nesalonní idiom „držet hubu“ se v Peroutkově projevu objevuje znovu, teď už nikoli jako označení postojů komunistického režimu vůči obyvatelstvu, nýbrž jako výzva Peroutky samého. Polemika s pražským komunistickým funkcionářem Bedřichem Kozelkou vede Peroutku jednak k osobnějším tónu (ten je tu vyjádřen už nepřekvapivou ich-formou), jednak k expresivnímu vyjadřování. Kozelka, Peroutkuv spoluvězeň z Buchenwaldu, hovořil v pražském rozhlasu o svých válečných zážitcích a o nedávné historii vůbec. Peroutka reagoval zprvu v mírném tónu, v pointě nevybíravě: „Pan Kozelka ve svém rozhlasovém projevu se snažil mluvit dojmavě. Zahrál vydatně na tu strunu, že ne všem vězňům bylo dopřáno dočkat se návratu do osvozené vlasti. Pravda, někteří zemřeli a nedočkali se. Ale to není konec historie, a musíte si nechat nějaké slzy také pro ty, kteří zůstali naživu. Jsou mnozí jiní, kterým sice bylo dopřáno vrátit se do vlasti, ale už jim nebylo dopřáno v ní zůstat. Ani ne za tři roky musili tajně uprchnout přes hranice, protože jiná diktatura, jiný fašismus, jiné brutality se rozmohly v zemi, protože pan Kozelka a jeho přátelé vládli. Jsou další, kterým bylo dopřáno vrátit se, ale už zase je jim dopřáno sedět v koncentračním táboře, kam je posadila strana, jejímž je Kozelka věrným členem. Pan Kozelka, který je dojemný asi jako krokodýl, dále praví: ‚Mnozí se netěšili dlouho ze svého osvobození a zemřeli na následky útrap.‘ Ano, Milada Horáková se netěšila dlouho ze svého osvobození a zemřela na následky útrap, které jsou způsobeny tím, že komunistický kat položí člověku smyčku kolem hrdla a vytáhne ho vzhůru. Pan Kozelka, který je stále ještě disciplinovaný komunist, tuto popravu schvaloval. Nedá se nic jiného říci panu Kozelkovi, než aby držel hubu. (...) Komunisté už uvěznilo tolik lidí z politických důvodů jako nacisti – ale komunisté se odvažují mluvit jménem politických vězňů. Za komunistického režimu je v naší zemi desetkrát více koncentračních táborů než za nacistického režimu – ale komunisté se odvažují oslavovat pád koncentračních táborů. Nacisti popravovali a komunisté popravují – ale pan Kozelka se odvažuje říkat, že už nikdy se nesmějí opakovat zvěrstva páchaná nacisty. Opravdu, pane Kozelko, držte hubu.“

Osobní, důvěrně osobní je šéf českého a slovenského vysílání Svobodné Evropy ve svých promluvách nápadně často. Je to však, pokud jde o myšlenkovou pronikavost, britkost úsudku a účinný vtíp, stále starý dobrý Peroutka – věcný, nesentimentální, ironický a sarkastický.

Takto třeba 6. května 1951 komentuje článek otištěný v oficiálním deníku KSČ: „Nedávno přišlo na mne mdlo. Držel jsem v ruce Rudé právo, a když jsem se podíval, co čtu, byl to článek pana Ladislava Štolla. Tu jsem pochopil, odkud přichází ono mdlo. Mnoho se u nás změnilo za poslední tři léta, ale pan Štoll je stále bez talentu. Je to, co býval: mistr nudy.“

Propagandistický článek Jarmily Glazarové glosuje Peroutka 21. října 1951. Na začátku je galantní, na konci nešťastnou spisovatelku nemilosrdně zsměšňuje: „Opravdu, ona píše mnohem, mnohem lépe než pan Řezáč. Nevím o ní nic špatného. Myslím, že se vždycky vyznačovala sociálním cítěním, vždycky psala se zálibou o chudých lidech. Tato paní Glazarová jde na mne po špičkách. Nejdříve poeticky líčí krásy české země, a pak najednou vybuchne. A tuto krásnou zemi vy zrazujete! Bohužel vy zrazujete, paní Glazarová. (...) Paní Glazarová popsala naše pohraniční lesy pěkně, ale neúplně. Snaží se udělat idylu z něčeho, co není idyla. Vynechává, že půda v těch lesích je podminována, přístup do nich že je zakázán, že tam byly vybudovány vysoké věže, se kterých policajti sledují pohyb lidí do hloubky třiceti kilometrů. (...) Je pravda, že jsme měli Boženu Němcovou, Karolínu Světlou, Aloise Jiráska, ale stejně je pravda, že oni umřeli a nám zbyl jako spisovatel pan ministerský předseda Antonín Zápotocký. (...) Vidím, že paní Glazarová je dost chytrá, aby se nesnažila být úplně chytrá za komunistické diktatury. Je možno přímo namíchat místo, kde ve svém článku přestává psát ze srdce a začíná psát podle instrukcí ministerstva propagandy. Od té chvíle mluví tolik nepravd jako každý obyčejný agitátor a od té chvíle píše stejně obyčejně a ošklivě. Jak se vám, paní Glazarová, líbí vystupovat jako cvičený tuleň?“

Podobně sarkastický je Ferdinand Peroutka vůči Zdeňku Nejedlému, a to v promluvě, která je opět výrazně osobní, neboť v jejím textu čteme: „Jsem skoro na rozpacích, je-li třeba, abych velebil ideje 28. října. (...) Oznamuji vám toto téma našeho přemýšlení.“ Zatímco spisovatelku Glazarovou přirovnal Peroutka dosti nelichotivě ke cvičenému tuleňovi, Nejedlého pouze bere za slovo: „Pan ministr Nejedlý se nedávno pokoušel mluvit zlomyslně. Pověděl, že při posledním sletu mladé sokolky se chovaly nepatřičně, protože místo Gottwaldovi provolávaly slávu Benešovi. Ale teď, povídal zlomyslně pan ministr Nejedlý, ty jejich tvářičky tady už nejsou a my jsme tady a jsme tady mezi sebou. Snad není čím se chlubit. Jestliže pan ministr Nejedlý by se měl něčeho varovat, tedy jistě toho, aby ponoukal k úvahám, je-li pro tělocvičnou organizaci lépe mít ty krásné, zdatné mladé lidi – nebo mít jeho chatrnou postavičku. (...) Ale celkem řekl pravdu. Sokolové už v Sokole nejsou – ale on je tam a komunisté tam jsou. Podívejme se na něj, na sokola.“

Peroutka je na první pohled sarkastičtější než dřív, dokonce porušuje jedno nevyhlášené tabu polemik, když glosuje protivníkovy tělesné dispozice. Je to laciné, ale posluchačsky i čtenářsky vždy vděčné. Ale nejde o nic nového, Peroutka si to vyzkoušel už dávno

před Svobodnou Evropou – roku 1924 – na stránkách Přítomnosti. Tam psal například o zavalité postavě Bohumíra Šmerala takto: „U nás sice ukolébává v klid pohled na pohodlnou a málo mrštnou osobnost Šmeralovu; opakujeme si slova Shakespearova Caesara, který chtěl mít kolem sebe samé tlusté lidi. Ale přesto by bylo velmi povrchní věřit, že otázka revolučnosti československé sekce Třetí internacionály je odbyta a vyčerpána Šmeralovou otylostí nebo jen oportunistickým založením. Komunistická strana není jen Šmeral.“

Mýlil by se ten, kdo by tvrdil, že plurál majestatikus opustil Peroutka až před mikrofonem Svobodné Evropy. Řekl jsem sice před chvílí, že „ve svých tištěných textech užíval plurálu majestatiky“, nečinil tak ovšem bez výjimky. Přinejmenším v poválečných polemikách s komunisty Gustavem Barešem a Antonínem Zápotockým Peroutka přechází do osobního tónu. V případě Barešově (Dnešek 16. ledna 1947) tuto neobvyklou nijak nekomentuje, do 1. osoby singuláru skočí jen jakoby mimochodem. Píše například „Myslíme, že jsme odpověděli na vše podstatné“ nebo „Jinak jsme p. Barešovi k službám“, současně však – v témže textu – čteme i takovouto pasáž: „Pan Bareš vytýká, že ve Svobodných novinách vyšla ‚radostná zmínka‘ o tom, že E. F. Burian přestal mluvit do rozhlasu, a současně že se žádalo, aby to bylo znemožněno také ministři Zd. Nejedlému. Není to přesně tak, nicméně lituji, že podobné poznámky vyšly v listě, který rediguji. Jestliže však spolu mluvíme takto upřímně, nechci zatajit ani své přesvědčení, že v zájmu státu bylo by lépe, kdyby některé řeči p. ministra Nejedlého nebyly proneseny.“

O půl roku později, 13. července 1947, polemizuje Peroutka na první stránce Svobodných novin s Antonínem Zápotockým. Článek Dvojí jasno začíná těmito slovy: „Pan poslanec Zápotocký uveřejnil v Rudém právu tak osobně naladěný úvodník o sobě a o Ferdinandu Peroutkovi, že nezbývá, než odpovědět také v první osobě jednotného čísla. Pan poslanec nadepsal svůj článek ‚Aby bylo jasno!‘ Ačkoliv na konec těchto tří slov přičinil vykřičník, nemohu se podrobit. Odmítám to ‚jasno‘, které na naše poměry vrhá reflektor p. Zápotockého.“ A v první osobě singuláru je psán celý článek v rozsahu poloviny tiskové strany – „Ptal jsem se“, „Povím, proč jsem to napsal“, „Řekl jsem posledně“, „Jestliže však já, jak tvrdím“. Atd. Atd. I v tomto případě svedla první osoba jednotného čísla pisatele textu k osobním vzpomínkám, jež tu velmi výrazně a působivě pointují obecnou úvahu: „Nedovedu si představit, že bych zašel tak daleko, abych někomu upíral právo projevit své myšlenky. Neopovrhnujím nikým do té míry, a jestliže snad jsem i přesvědčen o něčí škodlivosti, věřím natolik v sílu rozumu, rozděleného mezi všechny lidi, abych doufal, že ve veřejné diskusi a ve střetnutí argumentů bude odhalen. Poslední, kdo před Vámi mi upíral právo projevu, byl protivný zrzavý komisař gestapa. A poslední, kdo mi řekl, že připustí jen souhlas se svou politikou, byl K. H. Frank.“

Vidíme, že ani psaní v první osobě jednotného čísla nebylo pro Peroutku neznámé, nevyzkoušené.

Avšak zatímco v novinových článcích se k ní uchýloval zcela výjimečně, v rozhlasových promluvách se mu stala něčím docela běžným, i když zdaleka ne obligatorním. Například v promluvách o Karlu Čapkovi (z 21. 12. 1963 a 10. 12. 1977) je Peroutka důsledně neosobní, přestože si vzpomínky na blízkého přítele říkaly o ich-formu. Ale pisatel-mluvčí se tady vyhnul singuláru a téměř i plurálu. „Když onoho vánočního večera před čtvrt stoletím umíral Karel Čapek, dívali jsme se na tmou za okny a věděli jsme, že byla tma také v něm,“ uvozuje Peroutka, avšak dále už je to jen er-forma, pouze v samém závěru se znovu připomene první osoba čísla množného: „V R.U.R. roboti ovládli svět a vyhubili člověka, ale pojednou i v nich se objevují staré lidské vlastnosti, vrací se do nich cit a láska, na čas zahnané ze světa. Můžeme-li tak říci, drama končí vítězstvím jakéhosi revizionismu mezi roboty.“

Až budou k dispozici všechny Peroutkovy rozhlasové texty, možná se potvrdí hypotéza, že pouze prvotní okouzlení rozhlasovou publicistikou a jejími možnostmi vedlo Peroutku k osobnějším a expresivnějším projevům. Později se vazba textů na rozhlas oslabovala, až se z nich staly – co se jazyka a stylu týče – publicistické útvary použitelné velmi dobře v obou médiích: vyhovující délkou i složitostí větných konstrukcí posluchačům mluveného projevu a současně nerozptylující čtenáře nezvykle osobním tónem. Zkrátka a dobře, Peroutka objevil možnosti, ale i limity rádia, avšak nezapomněl přitom na žádoucí vlastnosti dobré publicistiky novinové.

Rozhlasová publicistika, rozumí se rozhlasová publicistika ve svobodných poměrech, dovolila Peroutkovi vyjadřovat se naprosto otevřeně. Tady už nebylo třeba taktizovat jako v Československu let 1945–1948. Například o Klementu Gottwaldovi, o jehož charakteru jistě neměl iluze, psal Peroutka v letech mezi koncem války a začátkem komunistické totality nanejvýš toto (v Dnešku 19. prosince 1946): „...nebylo ještě v Rudém právu hlasu, který by něco vytýkal Gottwaldovi nebo Kopeckému.“ Gottwald byl tehdy předsedou československé vlády a Peroutka do otevřeného konfliktu s ním nevstoupil. Do rádia mohl 16. září 1951 říci z Mnichova, či spíše New Yorku: „Změny ve vládě v komunistické straně znamenají, že Moskva vsadila na Klementa Gottwalda. Na něho byla nyní přenesena všechna odpovědnost, on nyní je prezidentem republiky, předsedou i generálním sekretářem strany, a bez jeho vůle v Československu nikomu ani vlas s hlavy nespadne, ani na hlavě nenaroste. Takoví lidé, jako je pan spisovatel Václav Řezáč, vědí nyní definitivně, před kým se mají plazit. (...) Moskva jen věří, že obtloustlá tvář pana Gottwalda bude spíše schopna udržovat lid v dobré náladě než trochu mefistofelské rysy pana Slánského a že pan Gottwald má více vlastností potřebných k tomu, aby lid byl oklamán o podstatě věcí. On představuje zajímavou povahovou směs. Známe jeho oběti, ale nemohu popřít, že miluje svou vnučku. Je to slušný muž, který vykoná každý zločin, jež mu mezinárodní komunismus uloží vykonat. Je to měkký člověk a tvrdý tyran. Bude vzbuzovat naděje a zklame je.“